

Dərdlər böyük olanda...

...Zaman da yaralara məlhəm ola bilmir

XOCAVƏND VƏ ZƏNGİLƏNİN İŞGAL GÜNLƏRİ

Zaman bütün dərdlərin məlhəmidir deyirlər, lakin elə yaralar var ki, zaman onları sağaltmaq bir yana, unudurmaqda belə acizdir. Torpaqla, işgalla bağlı faciələrimizin yeganə məlhəmi nəyin bahasına olursa-olsun tarixən Azərbaycana məxsus əraziləri mənfur düşmən caynağından qurtarmaq ola bilər. Çünki təcavüzkarın burnu vaxtında ovulmayanda o, xam xəyallara düşür. Hegemon güclərin dəstəyini duyunca, onların iştahası daha da artır. Nə yazıq ki, nankor qonşularımızın namərdliyi, xəyanəti təmsalında bu acı gerçəkliyi illərdən bəri yaşamaq məcburiyyətində qalmışıq...

Artıq Xocavənd rayonunun erməni qashbkarları tərəfindən işğaldan 23 il ötür. Bu hadisə Azərbaycan Respublikasının 26 noyabr tarixli Qanununun qəbulundan bir il sonraya təsadüf edir. 1991-ci ildən qüvvəyə minən həmin qanuna əsasən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ləğv edilmiş, Martuni şəhəri Xocavənd şəhəri, Martuni rayonu Xocavənd rayonu adlandırılmış, Hadrut rayonu isə ləğv edilərək ərazisi Xocavənd rayonunun tərkibinə verilmişdir.

Ərazisi alçaq dağlıq və düzənlikdən ibarət olan Xocavənd rayonunun işğala qədər ümumi sahəsi 1458 kvadrat kilometr, əhalisi 41725 nəfər olmuşdur. Rayonda 1 şəhər, 2 qəsəbə və 81 kənd vardı

(bu kəndlərin 10-u tamamilə azərbaycanlılardan ibarət idi). Qədim yaşayış məskənlərindən sayılan Xocavəndin ərazisi təbii sərvətlərlə - tikinti materialları və faydalı qazıntılarla, meşə zolaqları və şirin su ehtiyatları ilə zəngin idi...

2 oktyabr 1992-ci il tarixində Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin təcavüzü nəticəsində Xocavənddə 71 arxeoloji-memarlıq abidəsi, 41 klub, 40 kitabxana, 12 ziyarətqah, 10 məktəbəqədər müəssisə, 21 məktəb məhv edilmişdir. İşğal altında olan Xocavənd bütövlükdə ekoloji terrora məruz qalmış, münbüt torpaqları, meşə və su ehtiyatları məhv edilmiş, Azix mağarası ermənilərin silah anbarına

XOCAVƏND

çevrilmişdir. Rayon ərazisində yerləşən və ümumi sahəsi 25,5 min hektar olan meşədəki palıd ağacları qırılaraq daşınmış, Xonaşen çayının kənarlarındakı təbii meşəlik isə tamamilə məhv edilmişdir. Xocavəndin Yelli Gədik sahəsində Füzuliyə gedən yolun sağ və sol tərəflərində avtomobil yollarının mühafizəsi məqsədilə əkilən ağaclar da tamamilə kəsilmişdir.

Rayonun müdafiəsi zamanı 145 nəfər (onlardan 13 nəfəri qadın, 13 nəfəri uşaq idi) xocavəndli şəhid olmuşdur...

Xocavəndin işğal tarixi 1992-ci il oktyabrın 2-nə təsadüf etsə də, azərbaycanlılar yaşayan Tuğ (30.10.1991), Salakətin (30.10.1991), Xocavənd (19.11.1991) və Axullu (09.01.1992) kəndləri bundan bir il də əvvəl süquta uğramışdı. Muğanlı, Əmirallar, Kuropatkin (02.10.1992) kəndləri Xocavəndlə eyni gündə, Qaradağlı (17.02.1992), Günəşli (23.07.1993), Xətai (20.08.1993) kəndləri isə sonradan düşmən əlinə keçmişdi...

İndi bu qeydləri edərək istər-istəməz təxminən bir il əvvəl Xocavəndə qovuşmaq həsrətilə bəlkə də ömrünün son günlərini yaşayan bir qaçqının göz yaşları içərisində danışdığı hekayəti xatırlayırıq. Ən böyük arzusunun doğrulduğu kənddə basdırılmaq olduğunu söyləyən həmin ziyalı sonsuz qəzəb və kədərlə Salakətin kəndi yaxınlığında (Quruçay vadisində) 1,5 milyon il yaşı olan Azix mağarasının, qədim tarixə malik Tağlar mağarasının, Tuğ kəndi ərazisində yerləşən V-VIII əsrlərə aid "Ritiş" qalasının, Ərgünəş dağının yamacında sıldırım qayalar üzərində yerləşən "Ərgünəş" qalasının, Düdükçü kəndi ətrafında XIII əsrə aid "Rzaqulu bəy" türbəsinin, Xocavənd kəndi yaxınlığında "Aşıqlı Qoşa" günbəzinin, Böyük Tağlar kəndində "Alban" məbədinin (1241-ci il), Tuğ kəndindəki "Qırmızı" məbəd adlı X əsrə aid tarixi memarlıq və incəsənət abidələrinin ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə dağıdılmasının dözülməz dərd olduğunu dilə gətirirdi:

“Erməni təcavüzü nəticəsində rayonun mədəni və dini abidələri - Tuğ kəndinin 5 kilometrliyindəki V əsrə aid Alban kilsəsi, I-V əsrlərə aid Alban qəbiristanlıqları, Salakətin kəndi ərazisindəki Dəmirov və Dağdağan ocaqları, Xocavənd kəndi ərazisində yerləşən Cicim ocağı, Qaradağlı kəndinin ərazisində qeydə alınan və III-VI əsrlərə aid olan Alban qəbiristanlıqları, Əmirallar kəndi yaxınlığındakı (keçmiş Bəhrəmli kəndi ərazisində) Bəhrəmli piri, Muğanlı kəndində yerləşən Seyid Rza günbəzi, Qaradağlı kəndi ərazisindəki Yel piri və neçə-neçə qiymətli maddi memarlıq abidələri də dağıntıya məruz qaldı”...

Başqa qaçqınlar kimi Xocavənd rayonun məcburi köçkünləri də respublikanın müxtəlif şəhər və rayonlarında məskunlaşdı. Ötən illər ərzində onların yaşayış şəraitlərinin yaxşılaşdırılması və işlə təmin edilmələri məqsədilə müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir. Beyləqan rayonu ərazisində "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı"na əlavələr çərçivəsində 500 ailəlik qəsəbə inşa edilmişdir. Burada 360 şagird yerlik orta məktəb, 50 yerlik uşaq

Ərgünəş qalası

bağçası, poçt şöbəsi, 25 çarpayılıq xəstəxana, klub, icma mərkəzi, baytarlıq məntəqəsi, yanğınsöndürmə deposu, inzibati və anbar binaları da tikilmişdir. Yollar, su və elektrik təchizatı lazımı səviyyəyə çatdırılmışdır.

Sonradan Beyləqan rayonu ərazisində Xocavənd rayonundan olan məcburi köçkünlər üçün 320 ailəlik yeni yaşayış qəsəbəsi də salınmışdır. Ümumi ərazisi 380 hektar olan bu qəsəbənin ərazisində müasir standartlara tam cavab verən 360 yerlik məktəb binası, 50 yerlik uşaq bağçası, musiqi məktəbi, inzibati bina, hakim məntəqəsi, poçt binası da tikilmişdir. Qəsəbənin elektrik enerjisi, içməli su və qaz təchizatı ilə bağlı da müvafiq işlər aparılmışdır. Burada müasir yol-küçə infrastrukturu qurulmuş, şagirdlərin yüksək səviyyədə təhsil almaları üçün məktəbdə hərtərəfli şərait yaradılmışdır. Təhsil ocağının sinif otaqları və idman zalı bütün zəruri inventar və avadanlıqla təchiz olunmuşdur...

ZƏNGİLƏN

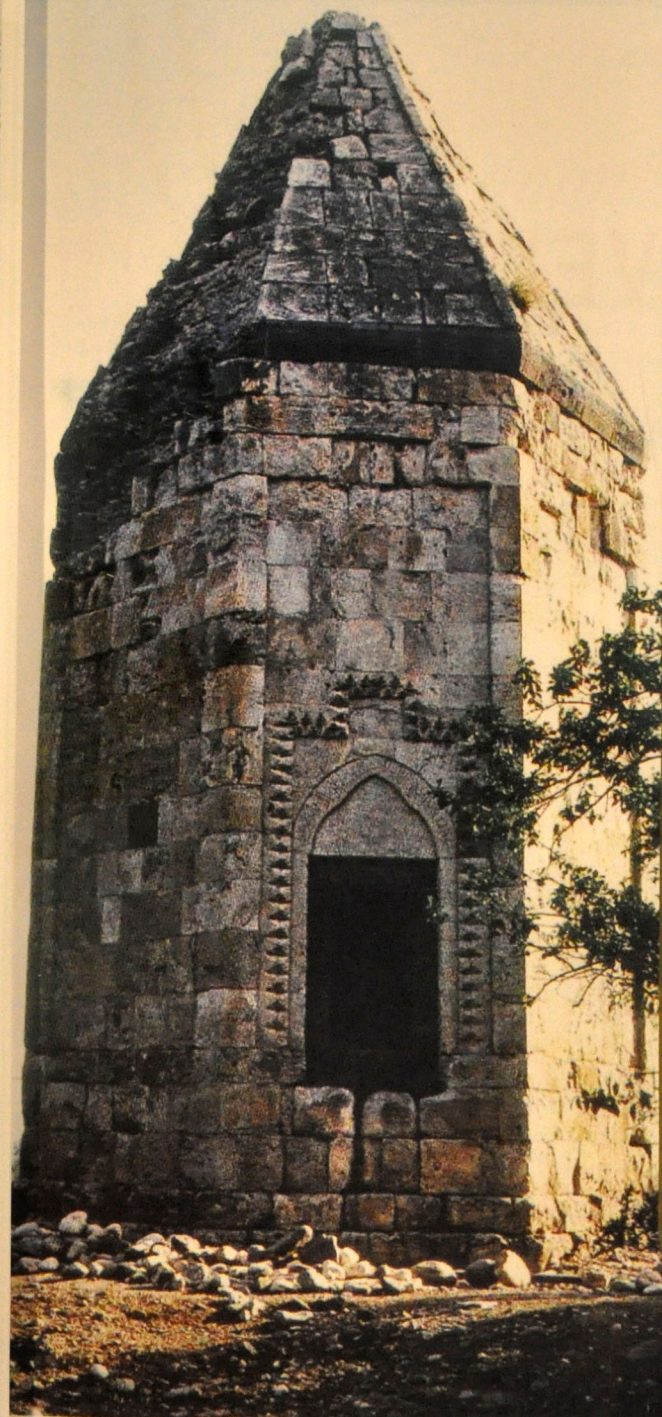
Ən qədim insanların yaşayış məskəni olan Zəngilan isə 1993-cü il oktyabr ayının 29-da erməni barbarlarının xain təcavüzü ilə üzlaşdı. 707 kvadrat kilometrlik sahəyə, 33900 nəfərlik əhaliyə, 1 şəhər, 1 şəhər tipli qəsəbə, 1 qəsəbə və 81 kəndə malik rayonun işğalı artıq 1992-ci ildə faktiki olaraq reallaşmışdı. Ermənilərin hücumu iyunun 29-da başlamış, çox ağır və qanlı döyüşlər baş vermişdi. Artıq iyulun 6-da düşmənlər rayon mərkəzini atəşə tutmuş, bütün yayı Zəngilanın kəndləri və rayon mərkəzi düşmənlər atəşinə məruz qalmışdı. Müəyyən fasilədən sonra - oktyabrın 20-də ermənilərin döyüş təyyarələri rayon mərkəzini bombalamışdır. Beləliklə də, 1992-ci ilin sonunda Zəngilanın 13 yaşayış məntəqəsi, bir çox strateji yüksəklikləri düşmənin əlinə keçdi. Oktyabrın sonuna yaxın rayon tam mühasirə vəziyyətinə düşdü, ayın 25-26-da Sığirt və Bartaz yüksəklikləri işğal olundu, bununla da Zəngilanın mühasirəsi başa çatdı. Şahidlərin dediyinə görə, təxminən 34 min əhali İran sərhədinə - Arazın kənarına toplaşmışdı. Təbii ki, belə bir ağır məqamda gur sulu çayı keçmək mümkün deyildi: "Azərbaycanın xilaskarı, ulu öndərimiz Heydər Əliyev bu dəfə də xalqın köməyinə gəldi. O, İran hökuməti ilə danışıqlar apardı və Araz çayı üzərindəki bənddə suyu bağlatdı. Yalnız bundan sonra əhali çayı keçib xilas oldu..."

İşğal nəticəsində 67 məktəb, 56 kitabxana, 34 klub, 9 mədəniyyət evi, 7 xəstəxana, 6 iri dəmiryol stansiyası, 2 şərab zavodu, yensən

zavodu, dəmiryol deposu, sənaye əhəmiyyətli ehtiyatları 6,5 ton qızıl və 3 min ton mis təşkil edən Vejnəli qızıl, ehtiyatları 6618 min m³ olan və üzlük daşı istehsalına yararlı Oxçuçay mərmərlənmiş əhəngdaşı, təsdiq edilmiş ehtiyatları 129 mln. ton olan Zəngilan (Daşbaşı-Əsgurum) əhəngdaşı, ehtiyatları 6024 min ton olan qırmadaş və əhəng istehsalına yararlı Zəngilan əhəngdaşı, ümumi ehtiyatları 28943 min m³ təşkil edən Bartaz-I və Bartaz-II porfirit, ehtiyatları 1102 min m³ olan kəmpic-kirəmid istehsalına yararlı Zəngilan gil və ehtiyatları 17367 min m³ olan Zəngilan qum-çınqıl qarışığı yataqları, 107 hektar sahəsi olan Avropada 1-ci Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğu, 2,2 min hektar sahəsi olan Arazboyu yasaqlıq, 4 təbii abidəsi, 10 min hektar xüsusi mühafizə edilən Araz palıdı meşəsi, 12864 hektar dövlət meşə fondu, 1200-dək təbii bulaqlar, 4 mənbədən ibarət Yəsəntuki-4 suyuna tərkibcə uyğun gələn Qotursu mineral bulaqları, Seyidlər və Gəyəli kəndlərində Türşsu mineral bulaqları düşmənlər əlinə keçib.

Döyüşlər zamanı Zəngilan 235 nəfər şəhid verib, 127 nəfər əlil olub, 395 uşaq valideynlərini itirib...

Hazırda zəngilanlılar Bakı şəhəri və respublikanın 43 müxtəlif bölgəsində məskunlaşaraq öz fəaliyyətlərini davam etdirirlər. "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı"na müvafiq olaraq Sabirabad rayonu ərazisində 161 zəngilanlı məcburi köçkün

ailələri üçün tikilib istifadəyə verilmiş yeni qəsəbədə, rayon mədəniyyət və turizm şöbəsinin tabeliyində olan Rüstəmli kənd klubunun, Hacıllı kənd kitabxanasının fəaliyyəti bərpa edilmişdir.

Burada həmçinin mədəniyyət ocaqları tikilib istifadəyə verilmiş, müvafiq infrastruktur yaradılmışdır.

İşğaldan sonra 3 musiqi məktəbi, 1 rayon mədəniyyət evi, 2 klub, 1 Mədəniyyət mərkəzi və 1 kənd kitabxanası, 1 tarix-diyarşünaslıq muzeyinin fəaliyyəti də bərpa olunub. Rayon mədəniyyət evi Xətai rayon mədəniyyət mərkəzində, mərkəzi kitabxana N.Nərimanov rayonu ərazisindəki 193 saylı məktəbin yardımçı binasında, Hacıllı kənd kitabxanası, Pirveyis kənd klubu Sabirabad rayonu ərazisində salınmış yeni qəsəbədə, 1 saylı şəhər yeddillik uşaq musiqi məktəbi Zabrat qəsəbəsindəki peşə məktəbinin binasında, 2 saylı Mincivan yeddillik uşaq musiqi məktəbi Nizami rayon 272 saylı orta məktəbin binasında, 3 saylı Bartaz kənd yeddillik uşaq musiqi məktəbi Binaqadi rayonu ərazisində məcburi köçkünlər üçün salınmış şəhərcikdə yerləşən Zəngilan rayon 4 saylı tam orta məktəbin binasında fəaliyyət göstərir. Tarix-diyarşünaslıq muzeyi Masazır qəsəbəsində zəngilanlılar üçün salınmış yaşayış massivində hər bir şəraiti olan müasir tipli məktəbin birinci mərtəbəsində yerləşir.

Rayon Mədəniyyət və Turizm şöbəsinin tabeliyində olan müəssisələr kompüter avadanlığı və inventarla, musiqi məktəbləri musiqi alətləri ilə tam təmin olunub. Şöbə tarixi hadisələr və bayramlar, habelə yubileylərlə bağlı müxtəlif tədbirlər keçirir, sərgilər hazırlayır, rəngarəng layihələr gerçəkləşdirir. Məcburi köçkünlərin yaşadığı qəsəbəyə gələn ABS, Türkiyə, İsveç səfirləri, BMT-nin müvafiq qurumlarının və digər xarici ölkələrin rəsmi nümayəndələri üçün muzeydə ekskursiyalar təşkil edilmiş, qonaqlara rayon və eksponatlar haqqında məlumat verilib...

Əhalinin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması, məşğulluğunun artırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması istiqamətində gerçəkləşdirilən layihələr, həyata keçirilən tədbirlər bütün xalqımız kimi, Xocavənd və Zəngilan sakinlərinin də tezliklə ərazi bütövlüyümüzün təmin ediləcəyinə inamlarını yüksəltmişdir. Nəinki bu rayonlardan, erməni işğalındakı bütün torpaqlarımızdan məcburən didargin düşən soydaşlarımız artıq inanırlar ki, doğma yurd-yuvalarına qovuşacaqları, uzun illər həsrətini çəkdiyi o yerlərdə qurub-yaradacaqları gün o qədər də uzaq deyil. ♦

Xaca Yahya türbəsi
Məmmədbəyli kəndi.
(1304-1305-ci illər)

Kitabxanası